

tidsskrift.dk

DEN ØKONOMISKE IMPERIALISMETEORI

ERLING BJØL *

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/nto/nto_0108-PDF/nto_0108_85914.pdf

pdf genereret den : 26-1-2006

DEN ØKONOMISKE IMPERIALISMETEORI

Af ERLING BJØL*

Hvis man kunne måle den slags, ville Lenins *Imperialismen som kapitalismens sidste etape* (1917) formentlig komme til at fremtræde som en af dette århundredes mest indflydelsesrige bøger. Den dag i dag er den grundlaget for det officielle sovjetiske fortolkningssystem af international politik, hvad man kan forvisse sig om ved at læse sovjetiske standardværker som Inozemcevs *Den internationale politiks historie siden den anden verdenskrig* eller Valerian Zorins lærebog for diplomater *Den diplomatiske tjeneses grundlag*. Den er, skriver Adam Ulam (1968) i indledningen til sit store værk om Sovjetunionens udenrigspolitik, på mange måder den vigtigste nøgle til forståelse af sovjetisk ydre politik.

Til en vis grad kunne man anføre det samme om Kina. Maos og Lin Piaos tese om »landdistrikternes omringelse af byerne«, d.v.s. ulandenenes af de kapitalistiske industrilande er ganske vist som enhver kinesisk fortolkning af international politik stærkt præget af den kinesiske magtelites erfaringer fra den kinesiske borgerkrig; men forestillingen om, at kapitalismens trivsel er afhængig af udbytningen af ulandene – i Lenins terminologi de »koloniale og halvkoloniale lande« –, kan føres tilbage til *Imperialismen*. Der er i øvrigt på dette *strategiske* plan ingen forskel på det kinesiske forventningssystem og det sovjetiske, som det er blevet udformet i partiprogrammet fra 1961, der stadig er rettesnoren for sovjetiske fremstillinger af international politik. Det sovjetiske begreb »den tredje etape i kapitalismens almindelige krise« rummer i virkeligheden den samme forestilling om »ulandenenes omringelse af industrilandene«, der for øvrigt betegnende nok først blev lanceret af en kommunist, der stod mellem Peking og Moskva, den indonesiske partileder Aidit. Den tredje etape i kapitalismens almindelige krise indtrådte, da så at sige alle ulande med afkoloniseringen i Afrika havde opnået *politisk* uafhængighed, og karakteriseres af, at kampen mellem kapitalistiske industrilande og ulande nu gælder den *økonomiske* uafhængighed. Efter begges opfattelse må international politik ansues som klassekamp.

Forskellen mellem Peking og Moskva ligger mere på det *taktiske* niveau, hvor kineserne påny i overensstemmelse med deres specifikke erfaringer

* Professor ved Aarhus Universitet.

DEN ØKONOMISKE IMPERIALISMETEORI

Af ERLING BJØL*

Hvis man kunne måle den slags, ville Lenins *Imperialismen som kapitalismens sidste etape* (1917) formentlig komme til at fremtræde som en af dette århundredes mest indflydelsesrige bøger. Den dag i dag er den grundlaget for det officielle sovjetiske fortolkningssystem af international politik, hvad man kan forvisse sig om ved at læse sovjetiske standardværker som Inozemcevs *Den internationale politiks historie siden den anden verdenskrig* eller Valerian Zorins lærebog for diplomater *Den diplomatiske tjeneses grundlag*. Den er, skriver Adam Ulam (1968) i indledningen til sit store værk om Sovjetunionens udenrigspolitik, på mange måder den vigtigste nøgle til forståelse af sovjetisk ydre politik.

Til en vis grad kunne man anføre det samme om Kina. Maos og Lin Piaos tese om »landdistrikternes omringelse af byerne«, d.v.s. ulandenenes af de kapitalistiske industrilande er ganske vist som enhver kinesisk fortolkning af international politik stærkt præget af den kinesiske magtelites erfaringer fra den kinesiske borgerkrig; men forestillingen om, at kapitalismens trivsel er afhængig af udbytningen af ulandene – i Lenins terminologi de »koloniale og halvkoloniale lande« –, kan føres tilbage til *Imperialismen*. Der er i øvrigt på dette *strategiske* plan ingen forskel på det kinesiske forventningssystem og det sovjetiske, som det er blevet udformet i partiprogrammet fra 1961, der stadig er rettesnoren for sovjetiske fremstillinger af international politik. Det sovjetiske begreb »den tredje etape i kapitalismens almindelige krise« rummer i virkeligheden den samme forestilling om »ulandenenes omringelse af industrilandene«, der for øvrigt betegnende nok først blev lanceret af en kommunist, der stod mellem Peking og Moskva, den indonesiske partileder Aidit. Den tredje etape i kapitalismens almindelige krise indtrådte, da så at sige alle ulande med afkoloniseringen i Afrika havde opnået *politisk* uafhængighed, og karakteriseres af, at kampen mellem kapitalistiske industrilande og ulande nu gælder den *økonomiske* uafhængighed. Efter begges opfattelse må international politik ansues som klassekamp.

Forskellen mellem Peking og Moskva ligger mere på det *taktiske* niveau, hvor kineserne påny i overensstemmelse med deres specifikke erfaringer

* Professor ved Aarhus Universitet.

lægger større vægt på den revolutionære viljes subjektive faktor, russerne i overensstemmelse med deres på den revolutionære situations objektive.

Tilpasningen af Lenin på forholdet mellem ulande og industrilande har betydet, at hans fortolkningssystem også har kunnet opnå en betydelig tilslutning blandt ulandenes politiske og intellektuelle eliter, der ofte vil fremstille den økonomiske tilstand, deres lande befinder sig i, som følger af de kapitalistiske staters imperialism og beskrive den politik, vestmagterne fører over for dem, som imperialism eller »neoimperialisme«. For så vidt de to begreber kan adskilles, er kriteriet vel nærmest, at imperialismen tilstræbte en direkte politisk kontrol, mens neoimperialismen tilstræber en økonomisk og indirekte politisk. Men i politisk sprogbrug sondres der sjældent med så stor konsekvens.

Overhovedet har begrebet imperialism fået en så upræcis anvendelse, at det er nærmest uanvendeligt til videnskabelige formål. I historisk terminologi bruges det gerne om de kapitalistiske staters politik i en bestemt epoke, 1880 til 1918, mens man, når det gælder tidligere faser af den europæiske ekspansion, snarere – temmelig misvisende – vil tale om kolonipolitik. Men i politisk sprog anvendes imperialism om så at sige enhver form for ekspansionspolitik eller udenrigspolitik, der føres af en modstander.

For Lenin var imperialismen først og fremmest de kapitalistiske staters politik i perioden op til 1914 og under den første verdenskrig. Hans teori gik i al enkelhed ud på, at konflikterne mellem stormagterne var udsprunget af deres kapitalistiske samfundsstruktur og det forhold, at kapitalismen udviklede sig »ujævnt«, d.v.s. at de forskellige kapitalistiske lande ikke samtidig befandt sig på samme udviklingstrin. For at undgå den krise, Marx havde forudset som følge af »pauperiseringen« og »profitratens faldende tendens«, måtte kapitalisterne søge nye markeder, billigere råstofkilder og fordelagtigere investeringsmuligheder uden for deres egne grænser og da navnlig i de koloniale og halvkoloniale områder. Dette førte til rivalisering og indbyrdes konflikter mellem de kapitalistiske stater om en »opdeling af verden«.

Den første verdenskrig gjaldt denne opdeling, – »i denne bog er der ført bevis for, at krigen 1914-1918 fra begge sider var en imperialistisk krig (d.v.s. en erobrings-, rov- og plyndringskrig), en krig om opdeling af verden, om deling af kolonierne, finanskapitalens indflydelsessfærer o.s.v.«, skriver han frimodigt i 1920-forordet til *Imperialismen*. Der er ingen tvivl om, at denne sammenkobling af samfundssystem og krigsårsager fik en stor betydning for udbredelsen af Lenins autoritet også i Vesteuropa, så meget mere som det lykkedes ham selv at gennemføre sin revolution under slagordet »fred« og efter revolutionen at få Rusland ud af krigen – omend for en pris,

der skulle vise sig at blive mange gange højere end den, selve krigsdeltagelsen havde krævet.

Dette er bedst belyst for Frankrigs vedkommende, hvor Annie Kriegel i sin disputats om den franske kommunismes oprindelse (nu trykt forkortet, jvf. Kriegel 1969) har påvist, at det franske socialdemokratis flertals overgang til III internationale på kongressen i Tours i 1920 gennemtrumfedes af de hjemvendte frontsoldater, der siden 1918 var strømmet til partiet, navnlig i landdistrikterne, og først og fremmest opfattede kommunismen som en pacifistisk protestbevægelse.

Men også forskellige andre forhold skabte betingelser for den indflydelse, *Imperialismen* har fået. Socialdemokratiets »forræderi« i 1914 kunne forklares med, at imperialismen – trods den af Marx forudsagte pauperisering af arbejderklassen – havde gjort det muligt at »bestikke« et »arbejderaristokrati« i de kapitalistiske lande ved hjælp af udbytningen af de koloniale og halvkoloniale. Det er vil ikke mindst denne tese om, at industrilandenes velstand hviler på udbytning af ulandene, der har gjort Lenins teorier plausible i en verden, hvor den internationale økonomiske udvikling unægteligt bl.a. har været karakteriseret af en stadig forringelse af udviklingslandenes bytteforhold over for industrilandene, et voksende svælg i velstand mellem ulande og ilande og en stigende gældsbyrde hos ulandene.

Hertil kommer naturligvis, at sovjetregeringen ved sin politik viste en vej til økonomisk uafhængighed ved nationaliseringer, fragåelse af international gæld og autarkisk udviklingspolitik i et omfang, som ikke tidligere havde været set. Den pris, som sovjetsamfundet på længere sigt måtte betale for denne politik, er næppe erkendt uden for en snæver kreds af sovjetologer og af sovjetiske økonomer, som først i de sidste år, til dels i illegal litteratur, er begyndt at berøre dette emne.

Den politiske indflydelse, Lenins fortolkningssystem vandt, og vel også den intellektuelle tilfredsstillelse, det kunne byde på ved sin universelle gyldighed og indre sammenhæng, har medført, at det også har virket videnskabeligt inspirerende. De økonomiske interessers indflydelse på den internationale udvikling op til 1914 og for så vidt også siden har fra historisk og politologisk side været genstand for en opmærksomhed, som de næppe ville have opnået uden Lenin, selv om hans teorier i og for sig ikke udmærkede sig ved stor originalitet. Selv bygger han udtrykkeligt mest på Hobson og Hilferding, med anvendelse af det hos dem, han fandt hensigtsmæssigt. Selv om Hobson (1902) gik ud fra lignende præmisser som Lenin, var hans konklusioner de stik modsatte. Han mente, at kapitalismen udmærket godt kunne undgå en krise uden at »eksportere« den, nemlig ved at forhøje forbruget på hjemmemarkedet, og han kunne da også af Lord Keynes behandles som en forløber. I grunden var Hobson et skud på en gammel stamme af økonomer, der fra

fysiokrater som Quesnay, Mirabeau og Turgot i det 18. århundrede ned igennem det 19. havde bekæmpet den oversøiske ekspansionspolitik med økonomiske argumenter. (Herom f.eks. Merle 1969).

Forestillingen om, at staternes politik bestemtes af navnlig finanskapitalen, var også i perioden op til 1914 så udbredt, at man finder den hos så lidt marxistiske skikkelser som Foch og Moltke. (Se f.eks. J. F. C. Fuller 1948, p. 142).

Men Lenins teori var langt fra ubestridt. Inden for socialdemokratiet afviste Bernstein den tilgrundliggende pauperiseringsteori, og Karl Kautsky så i den internationale økonomiske udvikling en fredsbevarende faktor. Schumpeters (1919) vurdering gik i samme retning, og han mente, at imperialismens kilde snarere skulle søges i de arkaiske »martialiske« magteliter, der havde overlevet i den moderne industristat end i det kapitalistiske bourgeoisie.

Men i hele denne debat er det nok navnlig Lenin, der har inspireret en nærmere videnskabelig udforskning af disse spørgsmål, som i øvrigt endnu ikke kan anses for afsluttet. F.eks. arbejder Raymond Poidevin efter sin disputats *Les relations économiques et financières entre la France et l'Allemagne de 1898 à 1914* nu med en bredere udforskning af hele forholdet mellem økonomiske og politiske eliter i perioden op til 1914, et emne der i forvejen er blevet behandlet af George W. F. Hallgarten (1963).

De foreløbige forskningsresultater på både det makroanalytiske og det mikroanalytiske plan får på den ene side Lenins teori til at fremtræde som videnskabeligt set så primitiv og misvisende, at den er nærmest værdiløs, men har på den anden side også ganske godt klarlagt, hvorfor den har kunnet vinde så stor tiltro.

Mikroanalysen har navnlig været rettet mod beslutningsmiljøerne og mere specielt mod deres adfærd i sommeren 1914. Her har man på den ene side kunnet påvise, at der faktisk eksisterede en stærk integration af de økonomiske, også de finanskapitalistiske og de politiske magteliter i tiden op til 1914, men på den anden side også, at dersom de økonomiske eliter i krisen i 1914 overhovedet havde nogen indflydelse på de diplomatiske beslutninger, gik den nærmest imod krig – modsat de »martialiske« eliter, som Schumpeter frembæver. Den franske historiker Pierre Renouvin, hvis forskning i årtier har været koncentreret om krigsudbruddet i 1914 og optakten til det, har konkluderet, at det i selve krisesituationen ikke har været muligt at dokumentere nogen »krigsindflydelse« fra de økonomiske eliter, hvorimod økonomiske interesser nok bidrog til de internationale konflikter, der prægede perioden op til 1914, og til dannelsen af rivaliserende grupper. De økonomiske mellemværender ansås dog kun af ekstremistiske mindretal for en krig værd. Da først krigen var brudt ud, fik disse ekstremister ganske vist, som f.eks. Fritz Fischer (1961) grundigt har dokumenteret, en indflydelse på

krigsmålene. Der opstod et psykologisk behov for at retfærdiggøre en krig, der dels var kommet bag på beslutningstagerne, dels i omkostninger og langvarighed helt gjorde deres forhåndsforventninger til skamme.

Både eliteintegrationen og krigspropagandaen var naturligvis let iagttagelige for den samtidige offentlighed, inklusive Lenin og hans læsere. Den interne beslutningsproces var derimod ganske utilgængelig.

Det, man retrospektivt kan konstatere, er, at samspillet mellem staternes politiske beslutninger og de økonomiske elitors interesser i hele denne periode var overordentlig kompliceret. Heinz Gollwitzer (1970 p. 76) går så vidt som til at hævde, at »en ting står fast: hverken den første eller den anden verdenskrig blev direkte eller indirekte fremkaldt af »økonomien«. Det var politisk-militære hensyn, der udløste fjendtlighederne i 1914 som i 1939«.

Billedet bliver dog noget mere nuanceret, hvis man inddrager hele imperialismens epoke. I en række tilfælde kan man konstatere, at staterne søger at varetage økonomiske interesser ved imperialistiske krige. Det bekræftes måske endnu stærkere, hvis man går tilbage til den europæiske ekspansionspolitik i handelskapitalismens tidsalder, der er blevet udmærket belyst af en lang række historikere, hvoraf der navnlig kan være grund til at nævne portugiseren Magalhaes Godinho og franskmændene Pierre Chaunu.

En af marxismens blivende fortjenester er utvivlsomt den inspiration, den har givet interessen for den økonomiske historieforskning.

Opiumskrigen, der i 1842-43 for så vidt indledte den moderne imperialism, som den ikke bare tilgodeså handels-, men også industriinteresser, udkæmpedes klart af økonomiske motiver. Overhovedet må den økonomiske fortolkning af den europæiske imperialism have en særlig høj grad af troværdighed i Det fjerne Østen. Det gælder både selve opdelingen af Kina i interessesfærer og ekspansionen i dets grænselande Manchuriet og Indokina. Alligevel kommer der ved nærmere eftersyn adskillige nuancer ind i billedet. Den franske ekspansion i Indokina, der oprindeligt primært havde været »ideologisk« (religiøs) inspireret – også i den tidligere portugisiske og spanske ekspansion spiller religiøse missionsinteresser en stor rolle –, forsvaredes i det mindste af Jules Ferry med henvisning til økonomiske interesser og en påstand om, at »kolonipolitikken var industripolitikken datter«; men denne argumentation blev energisk imødegået af Clemenceau, der ligesom Hobson senere argumenterede for, at man hellere skulle bruge sine penge til investeringer hjemme, men i øvrigt navnlig var imod kolonipolitikken, fordi den afledte opmærksomheden fra »Vogesernes blå linie«.

I denne fase var den oversøiske franske imperialism således ikke udtryk for en rivalisering med Tyskland, men tilskyndedes tværtimod af Bismarck og virkede dermed i den europæiske sammenhæng konfliktløsende.

Den russiske ekspansion i Manchuriet, som affødte krigen med Japan, var et af de klareste eksempler, man kan finde, på en imperialism, der var

inspireret af økonomiske gruppers interesser – ejendommeligt nok omtales det slet ikke af Lenin –, men vi ved nu, at det kun var *visse* økonomiske grupper, der tilskyndede den, mens andre, som navnlig den fremragende russiske stats- og finansmand Segej Witte var modstander af den.

Når man ser på eliteintegrationen og beslutningerne, må man overhovedet konkludere i to ting, der begge undergraver Lenins teori. Den ene, at de økonomiske elitors indflydelse ikke var entydig, men at forskellige grupper trak i modsat retning, den anden, at en lang række andre hensyn, som navnlig træder frem under en statskundskabssynsvinkel, end økonomiske indgik i beslutningspræmisserne.

Hvad det første angår, kan man som eksempel anføre, at der i både Wilhelm II's og Eduard VII's nærmeste omgangskreds fandtes så fremtrædende medlemmer af den økonomiske magtelite som Hamborg-skibsrederen Albert Ballin og Sir Ernst Cassell. Men det var disse to, der fik organiseret Haldanes besøg i Berlin i 1912, hvis mål var en tysk-engelsk tilnærmelse. Denne tilnærmelse gennemførtes faktisk i den følgende tid og førte til en aftale om opdeling af det område, hvori de to landes økonomiske interesser var tørnet hårdest sammen, Mesopotamien, i interessesfærer. Netop denne afspænding i det tysk-engelske forhold var en del af baggrunden for, at Bethmann-Hollweg i sommeren 1914 overvurderede udsigten til engelsk neutralitet i et opgør med Frankrig og derfor fejlvurderede den krigsrisiko, der kunne tages i den østrigsk-serbiske krise.

På det makroanalytiske plan har bl.a. Raymond Aron (1962) beskæftiget sig med teorien om imperialismens økonomiske kilder. Han gør opmærksom på, at Lenin mellem tre samtidige fænomener har postuleret en årsagssammenhæng, som ved nærmere eftersyn virker tvivlsom, den usædvanligt høje europæiske kapitaleksport i perioden op til 1914, den oversøiske territoriale ekspansion og den første verdenskrig. Den europæiske, navnlig den engelske og den franske kapitaleksport var faktisk meget høj. Men som Aron gør opmærksom på, gik den kun i beskedent omfang til de koloniområder, de to lande erobrede. Den franske kapital gik fortrinsvis til Rusland, hvor den tjente franske sikkerhedsinteresser bl.a. i at få udbygget jernbanenettet, således at de russiske massehære hurtigt kunne føres frem mod den tyske grænse i krigstilfælde. Den engelske kapitaleksport gik først og fremmest til Nord- og Latinamerika. Og Aron spørger: hvorfor skulle kapitalisterne være så ivrige efter at sikre sig kontrol med nye investeringsområder, når de alligevel ikke anbragte deres penge i dem?

Man kunne hertil føje, at de nyerehvervede oversøiske markeder også var marginale for vareeksporten. Tysklands største kunde var England, og den tyske eksport til England voksede i rivende tempo, navnlig fra 1908, d.v.s. året efter at England gennem sin tilnærmelse til Rusland havde endeligt til-

kendegivet, at det havde taget parti for det franske alliancesystem! Tager man hele perioden 1900 til 1914, var der endog en svagt stigende tendens i Englands andel af den samlede tyske eksportstigning. Tyskland var blandt Englands tre største kunder, et enkelt år, 1911, endda den største, men ellers i perioden 1907-13 på anden- eller tredjepladsen efter USA og Indien og langt vigtigere end Frankrig. De siden 1880 erhvervede koloniområder spillede i sammenligning hermed en helt marginal rolle for begge lande.

Gang på gang kan man imidlertid finde snurrige eksempler på, hvor stærk en magt den økonomiske imperialismeteori stadig har over selv videnskabeligt orienterede forfattere. I en belgisk licentiaat afhandling, der netop analyserer handelsrivaliseringen mellem England og Tyskland op til 1914 (Bastin 1959 p. 127) konkluderer forfatteren i, at Tyskland ikke kunne have nogen økonomisk interesse i en krig med England, hvorimod England havde det i en krig med Tyskland og derfor måtte være den egentlig krigsskyldige. Men, tilføjer han så: »Som man kan forvente (disse snedige kapitalister sletter alle spor!) savnes endnu de dokumenter, der kan bringe de FORMELLE BEVISER for et længe i forvejen forberedt britisk komplot«. Da alle arkiver fra denne epoke for længst er blevet tilgængelige, vil man nok komme til at vente længe. Så meget mere som det overdådige tilgængelige materiale viser, at Englands krigsskyld først og fremmest bestod i, at de tyske beslutningstagere troede, det *ikke* ville blande sig i en konflikt, hvad man har svært ved at forstå, hvis deres egen erfaring gik ud på, at staternes politik dikteredes af økonomiske interesser, og det var så indlysende, at Englands økonomiske interesser indicerede en krig mod Tyskland.

I en dansk bog, skrevet af Ib Damgaard Petersen (1969 p. 153), hedder det om tiden 1870-1890: »Den stagnerende befolkning i Frankrig medførte synkende renteniveau og pengeregighed, der i Frankrigs udenrigspolitiske stillingtagen gav kapitalinteresserne det afgørende ord«. Dette førte efter forfatterens opfattelse atter til allianceen med Rusland. For det første var Frankrig allerede i 1886 kommet ud af den recession, der fulgte på børskrakket i 1882, mens de første betydningsfulde russiske lån på det franske marked først blev optaget i 1888-1889. For det andet var det Bismarcks lombardforbud mod russiske papirer, der henviste Rusland til det franske pengemarked. For det tredje er fortolkningen svær at forlige med hovedværket om den fransk-russiske alliances oprindelse (Nolde 1936).

Befolkningsstagnationen var vel en af årsagerne til den relative kapitalrigelighed i Frankrig i perioden 1871-1914 – der var andre. Men den gør det også forståeligt, at Frankrig følte sit sikkerhedsproblem over for Tyskland jo længere jo mere presserende og derfor havde et stærkt sikkerhedspolitisk behov for en alliance med Rusland. Et af midlerne til at opnå denne alliance, som tsaren på grund af politiske fordomme længe vred sig ved, var finansiel støtte. Men der er hos tilhængerne af den økonomiske imperialismeteori en

udpræget tendens til at stille de muligheder, staterne har for at manipulere med kapitalen i forfølgelse af politiske mål, i skyggen af kapitalens muligheder for at manipulere med staten. For Frankrigs vedkommende skaffede staten sig så tidligt som i 1820'erne muligheder for at kontrollere kapital-eksporten, og selv på det langt friere kapitalmarked i England spillede politiske hensyn en rolle, som Japan måtte konstatere, da det efter århundredskiftet søgte lån i City.

For Frankrigs vedkommende kan der i øvrigt parentetisk være grund til at gøre opmærksom på, at det ikke så meget var den berømte »finanskapital« som småsparere, der stod for kapitaleksporten, både til Rusland og i et så »imperialistisk« foretagende som Suez-kanalen.

Det er så meget mere forbavsende at træffe den økonomiske imperialismeteori i Damgaard Petersens bog, som den tilstræber en anvendelse af moderne statskundskabsbegreber og -teori i analysen af den internationale politiske udvikling i perioden 1870-1940. Netop for den, der henter sine analytiske redskaber fra statskundskabsdisciplinen international politik, må den økonomiske teori forekomme primitiv og anstrengt indtil det krampagtige. Når man anskuer det internationale politiske system som et komponentdomineret socialt system af suveræne stater, er det så elementært, at selve systemets struktur belinger krige, at Raymond Aron ligefrem har anvendt dette forhold som definienskriterium for det, uanset hvilke determinanter, der indgår i de enkelte staters adfærd. Desuden kan man med lethed blandt disse påvise andre end de økonomiske interesser: sikkerhedsinteresser, prestige-hensyn, nøje knyttet til magteliternes interesser i at bevare magten indadtil, hvortil kommer den brede margen af usikkerhed med hensyn til modspillernes styrke og hensigter, som ligeledes er betinget af selve det internationale systems struktur.

Hermed være ikke sagt, at økonomiske determinanter ingen rolle spiller for staternes ekspansionspolitik, eller at den økonomiske teori som *delvis* forklaringssystem har mistet sin aktualitet. Det er kun monocausalismen, man på en statskundskabsbaggrund må tage afstand fra. Man vil f.eks. navnlig i USAs politik over for Latinamerika kunne finde adskillige eksempler på, at økonomiske særinteresser varetages af staten med politisk-militære midler, dokumenterede i en omfattende litteratur. Men påny vil man også kunne konstatere *på den ene side, at økonomiske interesser indflydelse ikke er en-tydig, på den anden side, at andre end økonomiske hensyn påvirker politikken.* Hvad det første angår, har f.eks. den kapital, der er investeret i råvareudvinding ikke de samme interesser med henblik på et lands indre udvikling og dermed politiske system, som den, der er anbragt i konsumindustrien, noget man kunne eksemplificere med Brasilien. Hvad det andet angår, ville man f.eks. få svært ved at forklare USAs politik i Mellemøsten med dets

rolle som beskyttermagt for Israel, hvis man gik ud fra, at den udelukkende var dikteret af oliekapitalens interesser.

Hvilke økonomiske interesser er det, USA forsvarer i Vietnam? Jeg stillede spørgsmålet til tre ledende politikere fra Hanoi, som jeg for et par år siden havde besøg af. De havde hævdet, at det var »monopolerne« – der i moderne kommunistisk terminologi har erstattet Lenins finanskapital – som stod bag den amerikanske politik i Vietnam. Men på spørgsmålet »hvilke?« var det ikke muligt at få andet svar, end at det vidste jeg bedst selv. Men jeg må den dag i dag tilstå min uvidenhed på dette punkt.

Medmindre man som Galbraith vil anlægge et lidt mere nuanceret syn på spørgsmålet og hævde, at det »militær-industrielle kompleks« for at opretholde et marked for sine produkter har en interesse i at opretholde et spændt forhold til de kommunistiske magter, og at dette påvirker den politiske magtelites opfattelse af den internationale politik. Men her er tale om noget andet end rivalisering om eksportmarkeder, investeringsområder og råvarekilder. Og hvis man vil anvende denne teori, der meget vel kunne fortjene at efterprøves i empirisk forskning, bør man også overføre den til et ikke-kapitalistisk samfund som Sovjetunionen og spørge, om der ikke her eksisterer et tilsvarende militærindustrielt kompleks, som for at undgå en ændring af de nuværende økonomiske, militære, politiske og bureaukratiske strukturer er interesseret i at opretholde en international spænding.

Overhovedet kunne det formentlig være frugtbart at efterprøve den økonomiske imperialismeteorier også på socialistiske samfund, hvilket Lenin af gode grunde var afskåret fra. Man kunne indledningsvis begynde med at undersøge, hvilket økonomisk udbytte Sovjetunionen har haft af sit østeuropæiske imperium. Det er i øvrigt allerede i et vist omfang sket, og resultaterne viser, at det har været betydeligt, omend måske ikke særlig effektivt udnyttet. Man kunne derefter stille spørgsmålet, om den sovjetiske ekspansions- og kontrolpolitik har været økonomisk determineret, og man vil på forskellig vis kunne sandsynliggøre dette, bl.a. ved at dykke ned i Postdam-konferencen, hvor det, der senere skulle blive demarkationslinien mellem sovjetisk og amerikansk indflydelsesområde i Europa, oprindeligt blev aftalt som en delelinie med henblik på krigsskadeerstatninger. Men selv om man skulle kunne fastslå, at økonomiske determinanter i udenrigspolitikken ikke, som Lenin mente, skulle være noget for kapitalistiske stater karakteristisk, ville man næppe heller her komme uden om, at også andre hensyn spiller ind: sikkerhedspolitiske, interne magthensyn, camoufleret som prestige og ideologi. På samme måde som den portugisiske statskapitalisme, der stod bag den store oversøiske ekspansion i det 15. århundrede, var vævet uoploseligt sammen med den katolske missions religiøse ildhu.

Måske er det mest værdifulde bidrag, den marxistisk-leninistiske teori har ydet til analysen af international politik og til forståelse af staternes eks-

pansionspolitik, dog dens fremhævelse af »kapitalismens ujævne udvikling«, der, når det gives en bredere sociologisk fortolkning som samfundsudvikling, stadig kan være et værdifuldt analytisk redskab. Når man anlægger den historiske sociologiske synsvinkel på ekspansionspolitikken, vil man blive slået af, i hvor høj grad forskelle i udviklingstrin betinger det ene samfunds *mulighed* for at bringe det andet under kontrol, og dermed virker som determinant for en ekspansionspolitik, al den stund staternes adfærd i betydelig grad bestemmes af de *muligheder*, der åbnes, uanset tid og sted. Men ved udvikling må forstås noget langt mere omfattende end de produktionsforhold, som marxismen først og fremmest har interesseret sig for, selv om de er betydningsfulde. Militær teknik, organisationsteknik, transportteknik, værdisystemer, uddannelsestrin etc.

Indtil 1940 havde Frankrig, som John T. McAlister (1969) viser, uden større besvær kunnet kontrollere Indokina, der havde en befolkning på over 20 millioner, med en stab på mellem 4.500 og 5.100 franske administratorer, en militær styrke på godt 10.000 franskmænd og et effektivt, men ikke særlig talstærkt sikkerhedspolit. Der skete ikke under krigen nogen nævneværdig ændring af produktionsforholdene. Derimod udbyggedes uddannelsessystemet betydeligt, navnlig den højere uddannelse, og i takt hermed vandt et revolutionært-nationalistisk værdisystem terræn, et anseeligt antal vietnamesere trænede i politisk organisationsteknik, og i 1944-46 foregik en betydelig våbenspredning, ledsaget af en spredning af kendskabet til våbenbrug, militær organisation og strategi, øjensynlig navnlig ved japansk bistand. Disse forhold forandrede tilsammen betingelserne for den franske tilstedeværelse så dybtgående, at den i 1954 måtte opgives.

Måske har til syvende og sidst intet land stærkere end Japan bidraget til den europæiske imperialismes sammenbrud i Asien og dermed pr. smittevirkning i Afrika. Men Japans egen politik i det 20. århundrede er i sig selv et interessant eksempel på, hvor utilstrækkelig den økonomiske imperialismeteorier er som forklaringssystem. Tilsyneladende stemmer den japanske ekspansionspolitik indtil sammenbruddet i 1945 udmærket med teorien. Her var et land, som med militære midler søgte at skaffe sig et revier for eksport og råvareforsyninger. Men ved nærmere eftersyn virker det sandsynligt, at primus motor i ekspansionen var et officerskorps, hvis sociale rekruttering snarere bekræfter den demografiske imperialismeteorier, som i øvrigt ikke skal nærmere behandles her, mens »monopolkapitalen« først sprang på vognen, da den var i gang. Men endnu som en afviger virker Japan, når det i efterkrigstiden, skønt dets økonomiske udvikling i forhold til de omgivende lande er så »ujævn«, som man kan ønske sig, konsekvent har afvist at slå ind på en ny militaristisk imperialisme og i stedet søgt at basere sin velstand ikke på rivalisering med andre højt udviklede kapitalistiske stater, men tværtimod på samarbejde med dem, navnlig inden for Stillehavsområdet. Også histo-

riske fænomener som traumatiske ændringer af værdisystemerne og dermed sammenhængende magteliternes historiske referenceramme præger landenes udenrigspolitik.

Til slut kan på linie hermed røres ved endnu en funktion, den økonomiske imperialismeteorier har haft, nemlig som bestanddel af et antiimperialistisk værdisystem, der igennem så at sige hele den europæiske ekspansionsfase i selve de europæiske lande har virket som en modvægt mod ekspansionspolitikken. Som så ofte med samfundsvidenskabelige teorier gælder det her, at der på en gang er tale om en værditeori og en kausalteori, måske endda om en som kausalteori forklædt værditeori. Teorien om, at staternes adfærd bestemmes af økonomiske interesser, er en gængs bestanddel i et politisk venstresyndrom i Europa længe inden Lenin og Marx. Man finder det såmænd hos en romantisk rebel som Lord Byron. Det ville være interessant systematisk at undersøge, hvilken indflydelse det har haft på staternes ydre politik. I hvor høj grad var 30'ernes amerikanske isolationisme med de fatale følger, den fik for den politiske udvikling i Europa, bestemt af Nye-komiteens formodede bekræftelse af teorien om, at det var økonomiske kræfter, der havde trukket USA ind i den første verdenskrig? I hvor høj grad er efterkrigstidens europæiske afkoloniseringspolitik blevet fremskyndet af forestillingen om, at imperierne var skabt af kapitalens interesser?

Også på denne led vil den økonomiske imperialismeteorier fortsat kunne virke inspirerende på forskningen.

LITTERATUR

- Aron, Raymond. 1962. *Paix et guerre entre les nations*. Paris.
Bastin, Paul. 1959. *La rivalité commerciale anglo-allemande et les origines de la première guerre mondiale*. Bruxelles.
Damgaard Petersen, Ib. 1969. *Et internationalt systems sammenbrud*. København.
Fischer, Fritz. 1961. *Griff nach der Weltmacht*. Düsseldorf.
Fuller, J. F. C. 1948. *L'influence de l'armement sur l'histoire*. Paris.
Gollwitzer, Heinz. 1970. *L'impérialisme de 1880 à 1918*. Paris.
Hallgarten, George. W. F. 1963. *Imperialismus vor 1914*. München.
Hobson, J. A. 1902. *Imperialism*. London.
Kriegel, Annie. 1969. *Aux origines du communisme français*. Paris.
McAlister, John T. 1969. *Viet Nam: The origins of revolution*. London.
Merle, Marcel. 1969. *L'anticolonialisme européen de Las Casas à Marx*. Paris.
Nolde, Boris. 1936. *L'Alliance franco-russe*. Paris.
Schumpeter, J. A. 1919. *Zur Soziologie der Imperialismen*. Tübingen.
Ulam, Adam. 1968. *Expansion and coexistence*. New York.

riske fænomener som traumatiske ændringer af værdisystemerne og dermed sammenhængende magteliternes historiske referenceramme præger landenes udenrigspolitik.

Til slut kan på linie hermed røres ved endnu en funktion, den økonomiske imperialismeteor har haft, nemlig som bestanddel af et antiimperialistisk værdisystem, der igennem så at sige hele den europæiske ekspansionsfase i selve de europæiske lande har virket som en modvægt mod ekspansionspolitikken. Som så ofte med samfundsvidenskabelige teorier gælder det her, at der på en gang er tale om en værditeori og en kausalteori, måske endda om en som kausalteori forklædt værditeori. Teorien om, at staternes adfærd bestemmes af økonomiske interesser, er en gængs bestanddel i et politisk venstresyndrom i Europa længe inden Lenin og Marx. Man finder det såmænd hos en romantisk rebel som Lord Byron. Det ville være interessant systematisk at undersøge, hvilken indflydelse det har haft på staternes ydre politik. I hvor høj grad var 30'ernes amerikanske isolationisme med de fatale følger, den fik for den politiske udvikling i Europa, bestemt af Nye-komiteens formodede bekræftelse af teorien om, at det var økonomiske kræfter, der havde trukket USA ind i den første verdenskrig? I hvor høj grad er efterkrigstidens europæiske afkoloniseringspolitik blevet fremskyndet af forestillingen om, at imperierne var skabt af kapitalens interesser?

Også på denne led vil den økonomiske imperialismeteor fortsat kunne virke inspirerende på forskningen.

LITTERATUR

- Aron, Raymond. 1962. *Paix et guerre entre les nations*. Paris.
 Bastin, Paul. 1959. *La rivalité commerciale anglo-allemande et les origines de la première guerre mondiale*. Bruxelles.
 Damgaard Petersen, Ib. 1969. *Et internationalt systems sammenbrud*. København.
 Fischer, Fritz. 1961. *Griff nach der Weltmacht*. Düsseldorf.
 Fuller, J. F. C. 1948. *L'influence de l'armement sur l'histoire*. Paris.
 Gollwitzer, Heinz. 1970. *L'impérialisme de 1880 à 1918*. Paris.
 Hallgarten, George. W. F. 1963. *Imperialismus vor 1914*. München.
 Hobson, J. A. 1902. *Imperialism*. London.
 Kriegel, Annie. 1969. *Aux origines du communisme français*. Paris.
 McAlister, John T. 1969. *Viet Nam: The origins of revolution*. London.
 Merle, Marcel. 1969. *L'anticolonialisme européen de Las Casas à Marx*. Paris.
 Nolde, Boris. 1936. *L'Alliance franco-russe*. Paris.
 Schumpeter, J. A. 1919. *Zur Soziologie der Imperialismen*. Tübingen.
 Ulam, Adam. 1968. *Expansion and coexistence*. New York.